

MALGORZATA PRACZYK

Uniwersytet Adama Mickiewicza

ORCID: 0000-0001-9002-3270

GDZIE JEST LAS?¹

Problematyka dotycząca zwrotnych relacji między ludźmi a środowiskiem przyrodniczym i krajobrazem, kwestie dotyczące sprawczości przyrody i wielokierunkowych, międzygatunkowych powiązań między ludźmi i nie-ludźmi czy wreszcie problematyka dotycząca antropocenu od kilku dekad stanowią ważny wątek refleksji humanistycznej, ostatnio wyraźnie obecnej także w Polsce. Na polskim gruncie tematyka ta doczekała się wielu omówień w postaci artykułów czy prac zbiorowych i przetoczyła się przez numery tematyczne czołowych czasopism². Niewiele powstało jednak do tej pory monografii naukowych, w których w sposób złożony i kompleksowy omawiane są owe problemy. Dopiero ostatnie lata zaowocowały opracowaniami monograficznymi tych zagadnień, niemal w każdej dyscyplinie, dając szerokie spektrum od autor-skich perspektyw, zróżnicowania metodologicznego i wreszcie — dziedzinowych specjalizacji. Mimo to książki te nadal należą do nielicznych i stanowią pionierskie próby mierzenia się z tą materią badawczą³.

¹ Artykuł jest recenzją książki: A.A. Konczal, *Antropologia lasu. Leśnicy a percepcja i kształtowanie wizerunków przyrody w Polsce*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2017, 511 s.

² Zob. m.in.: numer tematyczny „Przegląd Humanistyczny” poświęcony postantropocentryzmowi (nr 1, 2014); „Historyka” 45, 2015. Numer tematyczny: „Historia w kontekście posthumanistyki”; „Historyka” 46, 2016. Numer tematyczny zatytułowany „Historia środowiskowa Polski i Europy Środkowej”; „Teksty Drugie” 2, 2017. Numer zatytułowany „Środowiskowa historia Zagłady”.

³ Do prac podejmujących tę tematykę należy zaliczyć m.in.: na gruncie historii sztuki świetną i pierwszą chyba w Polsce monografię mieszczącą się w tym nurcie badań, książkę Moniki Bakke, *Bio-transfiguracje. Sztuka i estetyka posthumanizmu* (Poznań 2010). Na gruncie literaturoznawczym książkę Julii Fiedorcuk: *Cyborg w ogrodzie. Wprowadzenie do ekokrytyki* (Gdańsk 2016) czy monografię Anny Barcz: *Realizm ekologiczny. Od ekokrytyki do zookrytyki w literaturze polskiej* (Katowice 2016). Z kolei *Epoka człowieka. Retoryka i marazm antro-*

W przypadku antropologii taką pionierską pracą jest niewątpliwie książka Agaty Agnieszki Konczal, zatytułowana *Antropologia lasu. Leśnicy a percepcja i kształtowanie wizerunków przyrody w Polsce*, wydana 2017 roku nakładem Wydawnictwa Naukowego UAM oraz Wydawnictwa Instytutu Badań Literackich PAN. Książka ta, choć stanowi owoc badań prowadzonych przez Antropolożkę, może być interesująca dla wszystkich tych, których na polu humanistyki zajmuje tematyka środowiskowa, a nawet szerzej, na polu badań prowadzonych przez leśników, bowiem to ich dotyczy ona przede wszystkim. Szeroko zakrojona interdyscyplinarność Konczal przejawia się, prócz podstawowych dla tej książki badań antropologicznych (przede wszystkim badań terenowych, przeprowadzonych wywiadów z leśnikami, obserwacji uczestniczącej), w znajomości oraz umiejętnym wykorzystaniu opracowań kulturoznawców, socjologów, filozofów czy historyków. Dziedziną, najsilniej — obok antropologii — obecną w tym opracowaniu jest natomiast historia. To ona tworzy ważny dla Konczal kontekst do prowadzonych przez nią badań nad współczesną kondycją polskiego leśnictwa. Antropolożka sięga więc do przeszłości, podkreślając jej wagę i deklarując nieraz, nawet w tytule otwierającego pierwszą część książki rozdziału, że — obok innych ważnych ujęć lasu — „Las jest historią” (s. 37). Historyczne odniesienia nie stanowią przy tym jedynie omówionego w pierwszym rozdziale kontekstu, ale obecne są także później, w rozważaniach dotyczących współczesności, które zanurzone są nie tylko w powojennej historii polskiego leśnictwa, ale także w historii leśnictwa w ogóle, począwszy od jego pruskich fundamentów.

Zasadniczym przedmiotem rozważań prowadzonych w książce jest antropologiczna analiza kreowania wizerunku polskich lasów, ich wykorzystywania przez leśników oraz społecznych manipulacji dokonywanych przez nich za jego pomocą. Konczal zajmuje się zatem zarówno procesem kształtowania symboliki, która buduje sposób rozumienia i postrzegania lasu, jak i katalogiem jego cech, którym przypisywane są przez leśników wybrane znaczenia. Są one kluczowe dla budowania tożsamości leśników jako silnej, zunifikowanej grupy społecznej, mającej znaczący rys polityczny. Antropolożka skupia się jednak także na tym, w jaki sposób las jest przez leśników użytkowany i jak ich bycie w lesie wpływa zwrotnie na nich. Twierdzi ona bowiem, że „proces symbolicznego tworzenia lasu nie może być oderwany od jego materialności, od bycia w lesie czy świadomości związku z jego fizycznymi cechami” (s. 20–21).

---

cenu (Warszawa 2018) wydana została przez filozofkę Ewę Bińczyk. Monografię zatytułowaną *Średniowieczni Rzymianie i przyroda. Interdyscyplinarna historia środowiskowa* napisał historyk Adam Izdebski (Kraków 2018). W perspektywie kulturoznawczej, wbrew deklaracji płynącej z tytułu (*sic!*) napisana została także książka kulturoznawcy Jacka Małczyńskiego: *Krajobrazy Zagłady. Perspektywa historii środowiskowej* (Warszawa 2019).

W ten sposób dotyka więc ważnej dla niej, choć niezajmującej centralnego miejsca w rozważaniach, problematyki sprawczości przyrody.

Antropolożka opisuje zarysowany tak problem przede wszystkim w oparciu na badaniach prowadzonych w Borach Tucholskich oraz w Bieszczadach. Leśnicy z tych terenów stanowią bowiem dla niej podstawową grupę badawczą (s. 27). Konczal nie poprzestaje jednak na tym. Uzupełnia swoje spostrzeżenia o analizy (i obserwacje uczestniczące) debat, konferencji naukowych, dyskusji odbywających się w mediach społecznościowych oraz na łamach prasy, opracowań fachowych przygotowywanych przez leśników, źródeł prawnych, a także, oczywiście, literatury naukowej. Warto jednak podkreślić, że obok dwóch głównych obszarów leśnych omawianych w książce przywołuje ona także szeroko Puszcę Białowieską, opisując zarówno kontekst historyczny, jak i debatę, która w ostatnich latach przetoczyła się wokół niej. Choć Konczal nie prowadziła badań nad leśnikami związanymi z tym kompleksem leśnym, lektura książki pozostawia wrażenie, że przeprowadzone przez Antropolożkę analizy rozpięte są w trójkącie: Bieszczady — Bory Tucholskie — Puszcza Białowieska, a nie jedynie w zestawieniu dwóch pierwszych obszarów, które Autorka deklaratywnie wskazuje jako analizowane przypadki. I dobrze, bowiem — jak to zresztą wykazuje Antropolożka — debata wokół Puszczy Białowieskiej dla kształtowania wizerunku lasów w Polsce stanowi niezwykle istotny punkt odniesienia.

Książka Konczal podzielona została na trzy części. Pierwsza z nich, zatytułowana „(Polski) naród” obejmuje dwa rozdziały: wspomniany już „Las jest historią” oraz drugi — „Las jest postsocjalistyczną terażniejszością”. W tej części książki Autorka wskazuje, jakie elementy historii analizowanych lasów wydobywane są przez leśników i składają się na kształtowany przez nich obraz ich historii oraz w jaki sposób zostaje on powiązany z mitem narodowym, a następnie z państwem. Co ważne, Antropolożka, problematyzuje historię omawianych lasów, nie traktując jej ani jako prostego zbioru faktów, ani jako uniwersalnej narracji. Pokazuje ona, w jaki sposób tożsamość leśników oraz wizja przeszłości prezentowana na zewnątrz, a wytwarzana przez nich za pomocą upamiętnień (bądź ich braku), ścieżek i projektów edukacyjnych, nadawanych nazw itp., kreowana jest przez nich za pomocą konkretnych działań w przestrzeni lasów. Analizuje ona zatem dokonywane przez to grono (nie zawsze z pełną świadomością zachodzącego tu procesu) wybory dotyczące tego, co i jak jest pamiętane oraz w jaki sposób dokonuje się hierarchizowanie przeszłych wydarzeń.

Antropolożka pokusiła się tu także o przedstawienie definicji historii, którą oparła ona na rozważaniach antropologów: Anny Tsing, Tima Ingolda oraz Eduardo Kohna, a która polega na uwzględnieniu nie tylko tradycyjnie wykorzystywanych przez historyków źródeł, ale także wszelkich śladów material-

nych, w tym źródeł przyrodniczych. Wiele miejsca poświęciła także znaczeniu pamięci. Odżegnała się natomiast od takiego rozumienia uprawiania historii, które miałyby polegać jedynie na ustalaniu faktów i prawdy o przeszłości. Jak deklaruje: „[...] historia nie jest rozumiana jako badanie przeszłości, szukanie niepodważalnych dowodów na minione aktywności człowieka” (s. 53). Szkoda trochę, że Antropolożka podejście to, w pełni zresztą uzasadnione, opiera jedynie na spostrzeżeniach antropologów i nie dostrzegła, że podobne podejścia zostały już dawno wypracowane na gruncie badań historycznych, pomijając przy tym całą dużą tradycję (między innymi historii środowiskowej), która odżegnuje się od owego prostego „szukania faktów”. Prowadząc rozważania na temat metodologii historii przywołała ona wprawdzie Jerzego Topolskiego, jednak w sposób, który nie wiąże się z rozważaniami nad prezentowanym tu sposobem uprawiania historii. Z kolei spośród historyków środowiskowych kontekst dla niej tworzy w książce właściwie tylko William Cronon⁴. To ważny amerykański historyk środowiskowy, pracujący intensywnie także w terenie, ale na nim bynajmniej nie kończą się historiograficzne próby przyjmowania nowej perspektywy środowiskowej w badaniach historycznych oraz uzupełniania katalogu źródeł historycznych o źródła przyrodnicze.

Niezależnie jednak od tych metodologicznych nieścisłości spostrzeżenia dokonane przez Konczal są bardzo istotne, ponieważ przekonująco i ciekawie wykazuje ona, jak ważne narzędzie stanowi historia w budowaniu uspołnionej tożsamości polskich leśników. Pokazuje, jak historia zostaje tu wprzęgnięta w opowieść o narodzie, jak współtworzy ona mit narodowy i nierozzerwalnie wiąże z nim leśników. Wykazuje również, jak, by posłużyć się jednym z wielu niezwykle trafnych sformułowań, do których Autorkach ma niewątpliwie talent, „zarządzanie przyrodą staje się zarządzaniem pamięcią” (s. 56). Przemieszcza się przy tym umiejętnie między poziomem lokalnym (prowadzonych przez nią badań terenowych) a ogólnokrajowym, pokazując, jak dokonuje się sublimacja wybranych treści historycznych w poszczególnych lasach w zunifikowaną opowieść narodową o lesie. Jak pisze Konczal, zwracając uwagę na polityczne nadużycia w materii historycznej: „Historia w lesie nie jest więc tym, co się tam znajduje, ale tym, co zostaje z lasu wydobyte, a następnie w konkretny sposób odegrane, tak by odpowiadać wersji historii aktualnie obowiązującej na poziomie krajowym” (s. 59).

Autorka w sposób interesujący pokazuje też przemianę w podejściu do przeszłości wynikającą z przełomu 1989 roku, który pozwolił na zaktualizowanie mitu narodowego leśników przez włączenie do niego na przykład historii Armii Krajowej czy dziedzictwa ewangelickiego i prawosławnego (s. 70). Podkre-

⁴ Spośród wielu historyków środowiskowych warto tu przywołać chociażby przydatnych w tym kontekście: Christiana Pfistera, Williama H. McNeilla czy Erica Barataya.

śła też „elastyczność leśnego mitu” (s. 76), opisując te elementy związanej z lasami historii, które w PRL-u nie mogły być wypowiedziane, a więc były ignorowane przez leśników, a także jak później niektóre z nich (ale nie wszystkie, jako że niektóre nadal pozostają dla leśników niewygodne) zostały włączone w obowiązującą opowieść o przeszłości polskich lasów. Jednocześnie zwraca uwagę na kształtowanie etosu leśnika zakorzenionego jeszcze w dwudziestoleciu międzywojennym, mocno związanego z powstającą po pierwszej wojnie światowej niepodległą II Rzeczpospolitą, a później cierpieniami okresu II wojny światowej. Mają one służyć uwypukleniu patriotyzmu leśników oraz ich roli w budowaniu niepodległej Polski. Martyrologiczny rys nadany dziejom polskiego dwudziestowiecznego leśnictwa wpisuje się w ten sposób we współczesną wizję polskiej historii preferowaną przez partię, która w osobie ministra środowiska reprezentowana była długo przez — obecnego często na kartach niniejszej książki — Jana Szyszkę. Wszystko to, jak dowodzi Konczal, służyło i służy zespoleniu leśników i polskich lasów z narodem i państwem, a polskiego leśnika pozwoliło traktować jako „strażnika dziedzictwa narodowego” (s. 170). W ten sposób to, co dzieje się w lesie, nie dotyczy już tylko lasu i leśników, ale także dziedzictwa narodowego oraz polskiego państwa, i przekształca się — jak wykazuje Konczal — w dyskurs niezwykle silnie zawłaszczający lasy w Polsce przez tę grupę zawodową.

Inna ważna teza, której Antropolożka przekonująco dowodzi w omawianej tu części książki, dotyczy okresu transformacji ustrojowej, który leśnicy dobrze wykorzystali i który przyniósł im sukces. Pokazuje ona, że leśnicy skorzystali na transformacji, posługując się nią w sposób umożliwiający jeszcze głębsze związanie leżących na terenie Polski lasów z polskim leśnictwem. Stało się tak nie tylko na płaszczyźnie symbolicznej, ale także na płaszczyźnie prawnej i gospodarczej. Paradoksalnie bowiem samofinansujące się Lasy Państwowe, na mocy Ustawy o lasach z 1991 roku, mimo że są państwowe, zyskały pozycję stosunkowo niezależnego od państwa przedsiębiorstwa, które jednocześnie zachowało szereg przywilejów, także ekonomicznych, a przy tym utrzymało pełną kontrolę nad polskimi lasami. Równocześnie potencjalna prywatyzacja lasów, jak dowodzi Konczal, uznawana jest przez przedsiębiorstwo Lasy Państwowe za zagrożenie dla ich bezpieczeństwa, a więc także dla bezpieczeństwa narodowego. Dystansowanie się od prywatnej własności jest przy tym podlewane nacjonalistycznym i ksenofobicznym sosem, budzącym niebezpieczne demony pod postacią nastrojów antyniemieckich i antysemitkich, a ostatnio także islamofobicznych (s. 157–164).

Druga, najobszerniejsza, część książki, zatytułowana „Wartość”, podzielona została na trzy rozdziały. W pierwszym z nich Antropolożka rozważa kategorię naturalności lasu. W sposób interesujący pokazuje, jak naturalność rozumiana jest przez leśników. Jej rozumienie jest bowiem powiązane ściśle

z ludzką ingerencją w leśną tkankę. Znaczenie nadawane przez leśników naturalności lasu odbiega zarówno od potocznego rozumienia pojęcia naturalności, jak i od tego, które prezentowane jest przez ludzi oraz instytucje dbające o ochronę środowiska w biernym rozumieniu. Jak pisze Konczal: „Dzikość w ramach ochrony biernej (organizacji ekologicznych, parków narodowych) jest tożsama z naturalnością, podczas gdy w ramach leśnictwa są to przeciwieństwa” (s. 245). Sedno znaczenia naturalności lasu Autorka sytuuje więc nie w opozycji: natura vs kultura, ale w opozycji: natura vs dzikość. Przedstawia argumentację leśników, zgodnie z którą las jest naturalny wówczas, gdy jego naturalność jest przez nich strzeżona. Uważają oni bowiem, że, jak pisze Konczal, „raz wsadzone w przyrodniczą materię ręce muszą tam pozostać [...]” (s. 185). Konczal trafnie dostrzega dwuznaczne usytuowanie leśników, którzy z jednej strony są w lesie, a ich obecność w lesie legitymizuje ich zarówno w ich własnych oczach, jak i wobec opinii publicznej, w tym innych instytucji czy ludzi zainteresowanych lasem, a jednocześnie sytuują się niejako na zewnątrz lasu. To oni bowiem przyznają sobie prawo do decydowania o tym, jaki las ma przybierać kształt, i rozstrzygania o tym, czym las jest. Jak twierdzi Autorka: „[...] naturalność lasu konstruowana jest w opozycji nie do nienaturalności (sztuczności, artefaktowości, nowoczesności, rozwoju czy techniki), które zakładają obecność i działalność człowieka, ale do dzikości [...], która je wyklucza i jest definiowana przez ich brak czy deficyt. Dzikość oznacza brak kontroli i potencjalną nieprzewidywalność, ale także nieużyteczność. Dziki las to las nieudomowiony” (s. 187). Naturalność lasu, w tym podejmowane przez leśników niekiedy działania na rzecz ochrony wybranych gatunków zwierząt czy roślin, równoznaczna jest z podejmowaniem działań w lesie, gospodarowania nim i przekształcania go. Naturalność nie jest więc stanem samym w sobie, ale stanem wypracowywanym przez leśników (s. 199).

Nieustanne przenikanie leśników od bycia wewnątrz do bycia na zewnątrz lasu, w rozdziale tym Konczal w sposób przekonujący pokazuje m.in. na szeroko omówionym przykładzie różnych typów map oraz systemów informacyjnych, które służą orientowaniu się w lesie. Wśród wielowątkowych, interesujących rozważań o mapach, warto podkreślić te, w których Antropolożka pokazuje, w jaki sposób mapa stanowi sztuczną konstrukcję służącą określonemu sposobowi użytkowania lasu. Na mapy nie jest bowiem naniesionych wiele informacji, które pozwoliłyby odnaleźć w lesie konkretne punkty, a które znane są poszczególnym leśnikom. Mogą więc oni odnajdywać w lesie, na podstawie swojego doświadczenia, zupełnie inne i niewystępujące na mapie miejsca, a więc też takie, które nie są dostępne dla zwykłych użytkowników lasu. Mapa jest więc nie tylko wiedzą o miejscu — jest też władzą. To, czego nie ma na mapie, staje się niedostępne dla innych. Ponadto to, co nie wynika z mapy, może też być ignorowane przez leśników. Konczal podaje tu przykład niezma-

powanych przez leśników stanowisk archeologicznych, których uwzględnienie wymagałoby zrezygnowania z pozyskiwania w takim miejscu drewna, co jest sprzeczne z interesem Lasów Państwowych (s. 216).

Innym interesującym wątkiem rozważań o rozumieniu naturalności lasu jest także studium przypadku trzech gatunków roślin: czeremchy amerykańskiej, dębu czerwonego oraz daglezi zielonej. Na ich podstawie Konczal pokazała, w jaki sposób leśnicy dokonują waloryzacji poszczególnych składowych lasu jako elementów naturalnych, jedne uznając za takowe, a inne nie. Co ciekawe, przykłady te Antropolożka umieściła w kontekście historycznym, pokazując, jak stosunek leśników do tych gatunków zmieniał się w czasie, i relacjonując, jak zmieniała się ich klasyfikacja. W rozważaniach tych Autorka przekonująco dowodzi, jak „[...] gatunek chroniony, obcy, inwazyjny, rodzimy, chwast, szkodnik, nie wypływają ze stałych cech organizmów, ich właściwości biologicznych, ale są czasowo i kontekstowo ustalone” (s. 231).

Kolejny rozdział tej części książki zatytułowany „Las jest zasobem” traktuje o trzech podstawowych sposobach postrzegania lasu jako zasobu w historii polskiego powojennego leśnictwa. Konczal podzieliła ten okres na trzy zasadnicze etapy: pierwszy dotyczy czasów komunizmu, drugi odnosi się do transformacji ustrojowej, a trzeci wyznacza nasiloną od 2015 roku dyskusja nad zmianami klimatycznymi toczona na poziomie europejskim oraz globalnym, która, jak twierdzi Konczal, ma realne przełożenie na sytuację w polskim leśnictwie. W pierwszym z tych okresów las postrzegano — jak wykazuje Konczal — przede wszystkim jako zasób drewna. Funkcja użytkowa lasu, a więc miejsca, które dostarcza surowiec drzewny, była wówczas dla leśników centralna i to jej podporządkowane było zarządzanie lasem. W drugim okresie nastąpiło przewartościowanie takiego sposobu myślenia i, obok ciągle obecnej funkcji lasu jako dostarczyciela drewna, las zaczął być postrzegany także jako zasób wymagający przyrodniczej ochrony oraz jako zasób społeczny, a więc zaczęto go traktować jako przestrzeń, którą należy udostępnić ludziom. W trzecim z wyróżnionych przez Antropolożkę okresów las stał się zasobem stanowiącym magazyn dwutlenku węgla. We wszystkich tych wypadkach Autorka analizuje las na trzech płaszczyznach: lokalnej, ogólnopolskiej oraz globalnej, pokazując powiązania między nimi i współzależności, które przez polskich leśników są wyzyskiwane w korzystny dla nich sposób.

Ciekawy wątek prezentowanych w tym rozdziale rozważań dotyczy narodzin nowoczesnego leśnictwa, które kształtowało się na przełomie XVIII i XIX wieku. Jak twierdzi Konczal, „narracje związane z zasobami naturalnymi przejawiają się poprzez działania instytucji, od których bardzo trudno jest je rozdzielić”, a zdaniem autorki *Antropologii lasu* właśnie „jedną z takich instytucji jest leśnictwo, które jest rezultatem procesów modernizacyjnych i myśli oświeceniowej” (s. 265). Konczal w tym fragmencie rozważań wymienia czyn-

niki wpływające na kształt polskiego leśnictwa: dziedzictwo kartezyjańskie, dziedzictwo kolonialne oraz wytwarzanie naukowej wiedzy o lesie, powiązanej z nastawionymi na państwowy zysk oświeceniowymi doktrynami ekonomicznymi. Wskazuje więc trafnie źródła powiązań między leśnictwem, nauką i państwem, które ciągle ciążą na postrzeganiu lasów przez leśników. Antropolożka pokazuje tu, że dla ukształtowania się nowoczesnego leśnictwa kluczowe były założenia niemieckiej szkoły leśnictwa rozwijanej od połowy XVIII wieku na terenie Prus i Saksonii. To ona dała podwaliny pod leśnictwo francuskie, brytyjskie, a potem także amerykańskie. Podboje kolonialne doprowadziły natomiast do przeniesienia tego modelu również na grunt skolonizowanych przez Europejczyków obszarów świata. W polskim kontekście silnie odcisnął się na polskich lasach w wyniku zaborów. Model ten rozwijany był dalej w nazistowskich Niemczech, co odbiło się echem, znowu, także w Polsce. Tym razem chodziło o przekształcenie dziewiczej i dzikiej Puszczy Białowieskiej (koncepcja Urwaldu) w oswojony, produktywny i wydajny gospodarczo las (s. 272). Dziedzictwo niemieckiego, oświeceniowego leśnictwa przetrwało jednak także — jak wykazała Konczal — drugą wojnę światową i przejęte zostało w dużej mierze przez FAO (Food and Agriculture Organization of United Nations), wpisując się tym samym w mniej lub bardziej zamierzoną przez tę organizację perspektywę neokolonialną (s. 272–273). Interesujące, że jeszcze XVIII-wieczna koncepcja „zrównoważenia” odnosząca się do użytkowania lasu, ale nakierowana wówczas wyłącznie na ekonomiczną wydajność, została później zreinterpretowana i wykorzystana w końcu XX wieku, tym razem jednak nie tylko w kontekście ekonomicznym, ale także w odniesieniu do koncepcji zrównoważonego rozwoju i ochrony przyrody, stając się niezwykle popularną także wśród ekologów (s. 296). Dostrzeżenie wszystkich tych niuansów i złożoności stanowi o niezwykle wnikliwym spojrzeniu Autorki, które powoduje, że książka ta staje się lekturą niejednoznaczną i nowatorską.

Ostatni rozdział tej części, zatytułowany „Las jest wiedzą” traktuje z kolei o Narodowym Programie Leśnym. Jest to studium przypadku NPL, projektu badawczego dotyczącego rozwoju polskiego leśnictwa, który dyskutowany był szeroko m.in. w ramach debat eksperckich, w których w większości uczestniczyła Konczal (także jako prelegentka) w latach 2013–2015. Program zainicjowała Dyrekcja Generalna Lasów Państwowych, a prace nad nim zleciła Instytutowi Badawczemu Leśnictwa (s. 343). Analizując ten przypadek, Konczal zastanawia się, w jaki sposób wytwarzana jest wiedza o lesie. Przywołując koncepcję hybrydycznego forum Michela Callona, opisuje ona tarcia i napięcia występujące między poszczególnymi aktorami społecznymi, które w ramach wspólnej przestrzeni (forum) negocjują i uzgadniają aktualny stan wiedzy na danym temat. Koncepcje Callona uzupełniła jeszcze Konczal o nie-ludzkie aktorów, którzy jej zdaniem stanowią ważną grupę współtworzącą wiedzę

o lesie. Jak bowiem twierdzi Antropolożka, „wchodzą oni do hybrydycznego forum w wyniku wcześniejszych interakcji z ludźmi. Te wcześniejsze spotkania konstytuują doświadczenie, które jest nadbudowane na percepcji i byciu w środowisku” (s. 345). Wiele Autorka pisze w tym miejscu także o powiązaniach wiedzy i władzy, opierając się nie tylko na klasycznym ujęciu Michela Foucaulta, ale także rozwijających jego koncepcję takich badaczach jak Georg Winkel czy James Scott. Analizę relacji wiedzy i władzy sprowadza Konczal na grunt polskiego leśnictwa, ukazując wzajemne powiązanie tych dwóch sfer i nadaje swoim analizom konkretny, polityczno-społeczny wymiar. Rozważania te prowadzą Antropolożkę ku negatywnej konkluzji, w której wskazuje ona porażkę afirmatywnego podejścia do konstruowania wiedzy mającą ziszczać się w ramach hybrydycznego forum. Konczal pokazuje, jak mimo założeń, które pozwalają właśnie w perspektywie tej koncepcji postrzegać debaty nad Narodowym Programem Leśnym, ta pozytywna koncepcja nie została w polskich warunkach zrealizowana.

Ostatnia część książki nosi tytuł „Relacje” i składa się z dwóch rozdziałów: „Las jest wielogatunkową relacją” oraz z rozdziału „Idąc w głąb lasu”, będącego jednocześnie zakończeniem książki. Ta ciekawa część poświęcona została tym razem przede wszystkim teoretycznej refleksji nad uprawianiem antropologii w dobie antropocenu. W tej części wiele uwagi Konczal poświęca ponadto międzygatunkowemu uwikłaniu różnych podmiotów żyjących we wspólnym środowisku. Zastanawia się nad tym, na ile zarówno inne gatunki zwierząt, jak i inne czynniki środowiskowotwórcze (takie jak np. klimat, gleby, wody) wpływają współcześnie na przedmiot badań antropologicznych. Twierdzi, że antropologia nie może się współcześnie obyć bez rozszerzenia swojej refleksji także na pozaludzkie aktorów, bowiem sieć powiązań między wszystkimi tymi elementami jest tak ścisła, że opowiadanie o człowieku, skupiające się tylko na jego aktywności, byłoby niepełne, a nawet nierzetelne. Jak pisze Konczal, „Życie jest wiązką relacji. Relacje powołują nas do życia. Nie można myśleć o człowieku w oderwaniu od innych organizmów i środowiska, w którym żyje. Inne rodzaje istot mają znaczenie, i to, jak te inne rodzaje istot nas **widzą**, także ma znaczenie” (s. 407). I choć nie do końca tłumaczy, na czym owo „widzenie” ludzi przez inne istoty miałoby polegać, ważne, że zwraca ona uwagę na wielokierunkowość i zwrotność ludzko-nie-ludzkiej relacji. Skupiając się dalej na etnografii wielogatunkowej i perspektywie, w którą wyposażają nas badania nad antropocenem, Konczal wyciąga wnioski także na poziomie mikroskali — badania leśników — i pokazuje w jaki sposób perspektywa globalna (antropocenu) przecina się z perspektywą lokalną (badaniem leśników w kategoriach proponowanych przez etnografię wielogatunkową).

Omówiona powyżej książka jest pozycją ważną i wartą uwagi. Jest pierwszym tak wielowymiarowym studium polskiego leśnictwa i leśników — stu-

dium pogłębionym o szeroką analizę teoretyczną, pokazującym, w jaki sposób na badanym przez Konczal przykładzie ujawniają się najważniejsze problemy współczesnej humanistki w wymiarze, który dotyczy humanistycznych badań środowiska (*environmental humanities*) oraz badań nad politycznym uwikłaniem wiedzy. Mimo niewątpliwej satysfakcji płynącej z lektury tej książki czytelnikowi może jednak doskwierać kilka jej niedomagań. Widać bowiem, że jest opublikowanym właściwie bez zmian doktoratem⁵, co skutkuje szeregiem męczących niekiedy powtórzeń i nie zawsze potrzebnych i pozostających w związku z analizowanym problemem teoretycznych ozdobników, mających dowodzić erudycji Autorki. Z drugiej strony antropolożka popada niekiedy w zbyt publicystyczny ton, nad wyraz szeroko relacjonując (w szczególności w ostatnim rozdziale części drugiej) wątki odnoszące się do toczących się dyskusji o lesie, które można byłoby streścić bez straty dla przeprowadzanych analiz. Uwagi te ciążyły powinny jednak nie tylko na Autorce, ale przede wszystkim na redakcji książki, która nie jest zadowolająca, a która mogłaby przyczynić się do wyeliminowania tych niepotrzebnych uchybień. Książka wydana została wszak w, uchodzącej za prestiżową, serii Nowa Humanistyka, w wydawnictwie, któremu powinno zależeć na redakcyjnym dopracowaniu publikacji. Niezależnie jednak od tego pragnę podkreślić, że ogromna wiedza Antropolożki, krytyczne oko, wnikliwe i szeroko zakrojone badania antropologiczne, które prowadziła, a także analizy materiału źródłowego oraz opracowań naukowych są imponujące, a ich interpretacje niejednokrotnie nowatorskie. Konczal jest badaczką wartościową, rzetelną i w istotny sposób wpływającą na kształt wiedzy nie tylko o polskich lasach i polskich leśnikach, ale także o współczesnej antropologii.

BIBLIOGRAFIA

- Bakke M., *Bio-transfiguracje. Sztuka i estetyka posthumanizmu*, Poznań 2010.
- Barcz A., *Realizm ekologiczny. Od ekokrytyki do zookrytyki w literaturze polskiej*, Katowice 2016.
- Bińczyk E., *Epoka człowieka. Retoryka i marazm antropocenu*, Warszawa 2018.
- Fiedorczyk J., *Cyborg w ogrodzie. Wprowadzenie do ekokrytyki*, Gdańsk 2016.
- „Historyka” 45, 2015.
- „Historyka” 46, 2016.
- Izdębski A., *Średniowieczni Rzymianie i przyroda. Interdyscyplinarna historia środowiskowa*, Kraków 2018.
- Malczyński J., *Krajobrazy Zagłady. Perspektywa historii środowiskowej*, Warszawa 2019.
- „Przegląd Humanistyczny” 1, 2014.
- „Teksty Drugie” 2, 2017.

⁵ <http://hdl.handle.net/10593/17940> [dostęp: 17.07.2019].